

СПІВВІДНОШЕННЯ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

THE RELATIONSHIP BETWEEN POPULAR SOVEREIGNTY AND STATE SOVEREIGNTY

Богів Я.С.,

*кандидат економічних наук,
асистент кафедри конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджено погляди на сутність державного суверенітету та його взаємозв'язок із народним суверенітетом. Державний суверенітет розглядається як одна з необхідних умов реалізації народного суверенітету. Обґрунтовано, що народний суверенітет у свою чергу є основою для формування легітимної державної влади всередині країни, яка здатна представляти державу у міжнародних відносинах.

Ключові слова: державний суверенітет, народний суверенітет, легітимна державна влада, верховенство, публічність, єдність.

В статье исследованы взгляды на сущность государственного суверенитета и его взаимосвязь с народным суверенитетом. Государственный суверенитет рассматривается как одно из необходимых условий реализации народного суверенитета. Обосновано, что народный суверенитет в свою очередь является основой для формирования легитимной государственной власти внутри страны, которая способна представлять государство в международных отношениях.

Ключевые слова: государственный суверенитет, народный суверенитет, легитимная государственная власть, верховенство, публичность, единство.

The article examines views on the essence of state sovereignty and its interrelation with popular sovereignty. State sovereignty is considered as one of the necessary conditions for the implementation of popular sovereignty. It has been proved that popular sovereignty is the basis for the formation of legitimate state power that is capable of representing the state in international relations, within a country.

Key words: state sovereignty, popular sovereignty, legitimate state power, supremacy, publicity, unity.

Постановка проблеми. Для з'ясування сутності та змісту народного суверенітету, а також форм його реалізації необхідно визначити місце цього явища у правовій системі держави та співвідношення його з іншими її елементами, зокрема з державним суверенітетом. Важливість визначення основних аспектів взаємодії державного та народного суверенітету зумовлюється не лише їхньою спорідненою природою та походженням, але й тими формами та способами, якими народ і держава реалізують свою суверенну владу. Практика свідчить, що без належного правового регулювання з боку держави реалізація народного суверенітету майже неможлива, і навпаки – народний суверенітет є основою державного будівництва, а державна влада, що не спирається на суверенітет народу, може вважатися нелегітимною.

Стан дослідження. Хоча у правовій науці державний суверенітет досліджено досить глибоко та багатосторонньо, існують деякі труднощі у виділенні остаточного та лаконічного його визначення, яке б задовольняло практичні потреби правового регулювання народовладдя. Дослідженням явища державного суверенітету займалися такі науковці, як Ю. Битяк, В. Гапогій, Н. Заяць, Ю. Ключковський, В. Ковальчук, І. Куян, О. Прієшкіна, С. Серьогіна, О. Скрипнюк, О. Щербініна, О. Щербанюк, І. Яковюк та інші.

Метою статті є з'ясування особливостей співвідношення між державним суверенітетом і народним суверенітетом.

Виклад основного матеріалу. Виділяють кілька етапів розвитку поняття державного суверенітету. Первісно суверенітет асоціюється виключно з особою абсолютного монарха, наділеного найвищою й неподільною владою, наданою від Бога. На другому етапі суверенітет відокремлюється від особи монарха та переходить до держави чи нації, що призводить до їх персоніфікації. І, нарешті, на третьому «фазисі» еволюції суверенітет стає одним із найважливіших атрибутів держави, перетворюючись на «суверенну волю персоніфікованої держави». У сучасній державознавчій науці є загальновизнаним, що державі як суверенній організації влади в суспільстві іманентно притаманні такі якості, як верховенство, публічність та єдність [1, с. 15].

У свою чергу, незалежність і верховенство державної влади виражається в такому: в універсальності – тільки рішення державної влади поширюються на все населення та громадські організації цієї країни; у прерогативі – можливості скасування та визнання незначним будь-якого незаконного вияву іншої суспільної влади; у наявності спеціальних засобів впливу. Верховенство державної влади зовсім не виключає її взаємодії з недержавними політичними організаціями під час вирішення різно-

манітних питань державного та громадського життя [2, с. 77].

Єдність державної влади виявляється, перш за все, в тому, що вона здійснюється єдиною системою державних органів – апаратом держави, що функціонує на підставі єдиного для всіх законодавства, в межах однієї країни, на засадах єдиних принципів, єдиних принципових цілей і напрямів у діяльності державних органів [3, с. 75].

Щодо питання про зміст публічної державної влади, то тут погодимося з І. Куян, що це вольове вираження інтересів суспільства (народу – у демократичних країнах) чи інтересів окремих груп (в авторитарних чи псевдодемократичних країнах) у діяльності державних органів, установ, організацій та їхніх посадових осіб. Вольове вираження інтересів усього суспільства, всього державно організованого народу покликана здійснювати державна влада. Це і робить її публічною владою. [4, с. 54–55].

Тож така ознака державного суверенітету, як публічність державної влади, вказує на сутнісну спорідненість державного та народного суверенітетів, адже без повної та незаангажованої реалізації народної волі державною владою вона перестає бути публічною, а отже – суверенною. Отже, оцінюючи відкритість і прозорість роботи органів державної влади, можемо опосередковано скласти думку також про рівень державного суверенітету. Звичайно, щоб оцінити таку складну категорію цього видається замало, потрібне комплексне багаторівневе дослідження різних аспектів суспільного та державного життя. Проте публічність державної влади є одним із найважливіших аспектів державного суверенітету, в основі якого лежить саме народний суверенітет.

Сучасна юридична наука визнає суверенітет невід'ємною властивістю держави, без якої вона не може існувати. Т. Мазур пише, що суверенітет – це необхідний елемент держави, який визначається в єдності політичного змісту, що складається в можливості носія верховної державної влади незалежно, самостійно формувати, а також здійснювати свою волю, і юридичної форми, що означає закріплення властивостей суверенітету в системі законодавства, структурі та компетенції органів державної влади [5, с. 226–227].

На думку В. Гапотія, державний суверенітет – це історично обумовлена політико-юридична властивість сучасної держави, що відображає її верховенство та рівень її самостійності у вирішенні внутрішніх питань та у взаємовідносинах з іншими державами й міжнародними організаціями (корпораціями) [6, с. 10].

Як зазначає О. Скрипнюк, основною характеристикою внутрішнього державного суверенітету вважаються ефективне функціонування органів державної влади (законодавчих, виконавчих, судових, контрольно-наглядових), наявність ефективно діючої та динамічно прогресуючої правової системи, забезпеченість основних внутрішніх функцій держави. З цього погляду державний суверенітет тлумачиться не стільки як самодостатня ціль, скільки як

ознака держави та спосіб організації й функціонування системи державної влади [7, с. 19]. На думку дослідника, суверенітет держави – це не стільки «свобода від», коли держава реалізує гасло «державна воля – найвищий закон», скільки «свобода для». А отже, забезпечення державного суверенітету постає як постійне посилення функціональної ефективності держави, підвищення рівня внутрішньої та зовнішньої безпеки, унеможливлення будь-яких спроб зовнішньої або внутрішньої експансії, які б мали своїм наслідком підрив цілісності держави, зменшення її економічного потенціалу, погіршення соціального забезпечення громадян, руйнацію основ конституційного ладу тощо [7, с. 20].

При цьому суверенітет держави, що спирається на волю народу, є гарантією її демократичного розвитку та забезпечення у межах цієї держави прав і свобод людини та громадянина. Водночас державний суверенітет в цьому аспекті можна вважати однією з необхідних умов реалізації народного суверенітету.

Втім, у юридичній літературі можна натрапити на різні підходи до визначення співвідношення державного та народного суверенітетів. Зокрема, Ю. Ключковський дійшов висновку, що, розглядаючи співвідношення суверенітету народу та суверенітету держави, науковці акцентують на вторинному характері другого явища, порівняно з першим. Відмінність між ними полягає в тому, що поняття державного суверенітету слугує характеристикою влади держави, тоді як народний суверенітет визначає носія влади. Оскільки демократична держава завдячує своїм суверенітетом народом як первинному носієві суверенітету, то державний суверенітет у його внутрішньому сенсі начебто втрачає свою «суверенну» властивість («первинність» і «верховенство»). На цій підставі деякі автори ототожнюють народний і державний суверенітети. Інші – визнають одночасне існування двох рівноправних носіїв суверенітету; треті ж намагаються протиставити ці поняття, схилившись до відмови від ідеї державного суверенітету на користь народного. Сам дослідник вважає, що суверенітет народу та суверенітет демократичної держави, цим народом утвореної, варто розглядати як різні вияви одного й того самого суспільно-політичного явища [8, с. 15–16].

Як зазначає вітчизняний дослідник М. Марченко, державний суверенітет є властивістю, принципом, ознакою, головною передумовою міжнародної правосуб'єктності держав, який виявляється в матеріально-фактичному та формально-юридичному аспектах. У матеріальному аспекті державний суверенітет є рухливим і мінливим, фактично здійснюється у функціонуванні державної влади відповідно до розміру її компетенції. Формально-юридичний аспект становить відносну самостійність і стабільність державного суверенітету, котрий за своєю природою та характером є формально-юридичним феноменом. Тому обмеження чи повне позбавлення матеріального аспекту в змісті державного суверенітету не означає припинення його існування, бо відбувається лише обмеження матеріальних можливостей

вияву та здійснення суверенної влади за збереження суверенності в формально-юридичному аспекті. Завдяки такому збереженню під час виникнення відповідних умов матеріально-фактичний суверенітет знову активно виявляється й укріплюється [9, с. 20].

Погоджуючись із такою позицією М. Марченка, додамо, що у разі обмеження чи позбавлення матеріального аспекту в змісті державного суверенітету, значно утруднюється чи навіть унеможливується реалізація також народного суверенітету. І хоча у формально-юридичному аспекті державний суверенітет, як і народний, може зберігатися, проте з огляду на суть народного суверенітету обмеження в процесі його реалізації можуть мати більш глибокі, глобальні та незворотні наслідки, порівняно зі зменшенням компетенції державних органів. Наприклад, неможливість здійснення волевиявлення значною частиною населення України, яке перебуває на окупованій території, суттєво впливає на результати такого волевиявлення, тобто на з'ясування волі народу, яка повинна бути реалізована державою. Разом з іншими формами представницької та безпосередньої демократії, які не можуть бути застосовані у разі обмеження матеріально-фактичного аспекту державного суверенітету, це може призвести до суттєвих змін в основних сферах життя держави та суспільства. Така ситуація є наслідком особливого характеру співвідношення та взаємодії державного та народного суверенітетів.

З приводу цього Ю. Тодика зазначає, що співвідношення між народним суверенітетом і державним виявляється в тому, що суверенітет народу є первинним, але в повсякденному житті він реалізується через державний, оскільки державні інституції, сформовані на легітимній основі згідно з народним волевиявленням, функціонують у постійному режимі, а народ через механізм виборів передає свою владу державі на певний строк. Через цей механізм відбувається легітимація влади від одного суб'єкта – народу до іншого – держави та формуються органи державного представництва [10, с. 86–87].

Держава, на думку Ю. Тихомирова, отримує від суспільства «мандат» на управління державними та суспільними справами. Громадський «мандат» означає пріоритетне вираження корінних інтересів суспільства, національних інтересів і послідовне дотримання принципів народовладдя, закріплених у конституціях всіх держав. Суспільство має право контролювати діяльність державних інститутів і в разі відмови в довірі та підтримці вимагати зміни керівників, зміни соціально-економічного курсу та прийняття нових державних рішень. «Мандат» суспільства покладає на державу та її інституції права, обов'язки й відповідальність. Це забезпечує самостійність їхніх дій у правових межах, що не перетворюється в повну незалежність від суспільства. Громадські опитування свідчать про сумні наслідки такої лінії розвитку [11, с. 8]. Тож доречніше буде сказати, що народ не передає свою владу державним органам, а лише надає їм владні повноваження на певний строк.

Якщо розглядати різновиди суверенітету в контексті їх генезису, то, на думку О. Прієшкіної, їх можна відобразити як «матрьошки»: народний – національний – державний суверенітет [12].

На думку Н. Заяць, суверенітет держави – політико-правове відображення суверенітету народу, оскільки є «верховенство народу», тобто його суверенітет, як не реалізована через державу воля останнього. Згідно з Конституцією України носієм суверенітету є народ. Відповідно до цього відсутні підстави для розмежування понять «державний» і «народний» суверенітет. У зв'язку з цим «верховенство народу», тобто суверенітет останнього, є реалізована державою його воля на основі й у межах конституції держави. Суверенітет народу чи нації – це те саме, що й суверенітет держави. І, навпаки, державний суверенітет – те саме, що й суверенітет усього народу, який належить державі та становить державу [13, с. 18].

Вітчизняний дослідник О. Щербанюк вважає, що державний суверенітет є основною формою народного суверенітету. Народний суверенітет може бути достатньою мірою представлений перш за все в державній формі, хоча його повнота та всебічність передбачають функціонування інших політичних утворень. Однак суверенітет народу є вищим виявом суверенітету, і саме ним сьогодні повинна забезпечуватися державна незалежність українського народу [14, с. 282].

Загалом, І. Куян пропонує два напрями вирішення питання про співвідношення суверенітету держави, народу та нації: а) історична послідовність формування видів суверенітету; б) змістове співвідношення – взаємозв'язок існуючих у сучасному державотворенні видів суверенітету. Обґрунтовано, що історично співвідношення видів суверенітету можна виразити формулою: нація – народ – держава; національний – народний – державний суверенітет. Базовою основою змістового співвідношення різних видів суверенітету є їхні об'єднуючі родові ознаки. Ці ознаки поєднують у собі як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, формують об'єктивно-суб'єктивне розуміння сутності суверенітету. Об'єктивною основою суверенітету в родовому понятті є життєдіяльність суспільства, панівні в суспільстві потреби й інтереси більшості членів суспільства. Суб'єктивний елемент родового поняття «суверенітет» пов'язаний із властивістю володіння верховенством влади державою, народом і нацією [15, с. 11].

Зважаючи на це, логічним та очевидним є те, що реалізація народного суверенітету за допомогою державного суверенітету можлива лише в демократичній державі. Поняття народного суверенітету відображає якісну характеристику форми правління в державі та означає верховенство народу як джерела та носія влади. У демократичній державі суверенітет є відображенням державної організації народу, а державний суверенітет є формою вияву народного суверенітету [16, с. 151].

Не можна також не погодитись, що чим більш високим є ступінь легітимності, реалістичності

публічної влади в державі, тим більш реалістичним виглядає ступінь реалізації в цій державі суверенітету. Відповідно, з іншого боку – чим менш «комфортно» почувається публічна влада в державі, тим менше реальних виявів у ній державного суверенітету [16, с. 161]. Зважаючи на те, що саме народ є джерелом легітимності влади, можна стверджувати, що народний суверенітет може бути повною мірою реалізований лише в демократичній державі за допомогою легітимної влади.

Це також підтверджується думкою, що в умовах мирного, еволюційного розвитку народний суверенітет не можливий у принципі в суспільстві, члени якого позбавлені невідчужуваних громадянських і політичних прав і свобод. У цьому гуманістична сутність ідеї народного суверенітету. Діалектика взаємозв'язку між суверенітетом народу та правами й свободами людини та громадянина полягає в тому, що останні є умовою й засобом забезпечення народовладдя [17, с. 176]. Окрім того, політичні права та свободи громадян є необхідною передумовою буття народу у ролі носія суверенітету та єдиного джерела влади, отже, в основі принципу народного суверенітету – принцип утвердження й забезпечення прав і свобод людини та громадянина (останні є складником народного суверенітету). А з іншого боку, лише суверенна демократична держава може гарантувати політичні права людини та громадянина [18, с. 385].

Варто зауважити, що коли йдеться про реалізацію народного суверенітету, значення мають не стільки індивідуальні права та свободи громадян, скільки права, що належать цілому народу як носію суверенітету. На думку В. Ковальчука, народ володіє правом формувати органи державної влади, здійснювати контроль за ними, а також опротестовувати їхні дії (бездіяльність) та ставити під сумнів легітимний характер законів, прийнятих чинною владою. Кожне з цих прав, включно із правом на громадянську непокору, визначає зміст народного суверенітету – принцип, реалізація якого є однією з основних гарантій легітимності державної влади [31, с. 28]. При цьому громадянський протест – це публічна, ненасильницька, свідомо політична діяльність, яка спрямована, однак, проти нелегітимного закону та здійснюється, як правило, з метою змін у законодавстві чи в політиці державної влади. Учасники громадянського протесту – колективні суб'єкти, які апелюють до принципів конституційної демократії, до ідеї фундаментальних прав і свобод чи демократичної легітимності [19, с. 28].

Усі перелічені суверенні права народу, а особливо право на громадянську непокору, залишаються незмінними протягом тривалого часу, незважаючи на трансформації у правовому та політичному житті суспільства. Вони стали основою для подальшого розвитку ідеї суверенітету. Із середини ХХ ст. поняття суверенітету тісно пов'язується з офіційним визнанням прав людини та громадянина – як у конституції, так і в практичній політиці. Служіння держави громадянському суспільству та конкретній людині демократичними політичними системами

було проголошено вищим виявом їхньої суверенності [20, с. 172].

За таких умов досить очевидним є те, що рівень реалізації народного суверенітету в державі залежить від конкретних форм і способів організації державної влади, а саме – від рівня участі громадян у її формуванні та здійсненні. Йдеться, передусім, про демократію як особливу форму політичного режиму, а також про конкретні її інститути та елементи. Варто наголосити на тому, що народний суверенітет реалізується не лише через державну владу, але й через публічну владу загалом, до якої належить, зокрема, муніципальна влада.

Спираючись на результати наукових досліджень, а також на досвід багатьох розвинених держав, можна стверджувати, що представницька та безпосередня демократія є основними формами реалізації народного суверенітету. У свою чергу, їх функціонування неможливо забезпечити поза межами суверенної держави. Завданням держави є створити належне правове поле для реалізації демократичних інститутів, а також забезпечити їхню організаційну та матеріальну основу.

Отже, суверенна демократична правова держава є найбільш оптимальним середовищем реалізації народної волі, зважаючи на дію в такій державі верховенства права та пріоритет прав і свобод людини й громадянина. З іншого боку, постає питання про можливість існування державного суверенітету, який не спирається на волю народу. У разі отождивлення державного суверенітету з певним центром влади всередині країни це видається можливим. Але сучасна правова наука більш широко тлумачить явище державного суверенітету, пов'язуючи його з поняттями прав людини, народного суверенітету та легітимності. Наприклад, суверенітет держави являє собою не тільки певну властивість державної влади, що робить її абсолютно недоторканою, а також наділяє її необмеженою владою та можливістю робити все, що вона вважає правильним чи то для себе, чи то для власного народу. Зміст суверенітету полягає також в обов'язку державної влади захищати власний народ. У тому разі, коли держава є неспроможною або ж не бажає реалізувати цей свій обов'язок, має бути реалізовано вже інший обов'язок – обов'язок міжнародного співтовариства допомогти такій державі здійснити обов'язок захисту власного населення. Така допомога може здійснюватися як мирними, так і, якщо це виявиться необхідним, військовими засобами [21, с. 411]. Отже, у сучасному світі непорушний зв'язок державного та народного суверенітетів є незмінною константою, що пов'язана з необхідністю захисту прав і свобод людини й громадянина.

Хотілося б також зазначити, що у науковій літературі дедалі частіше висловлюється думка щодо змін у правовій природі державного суверенітету, які викликані змінами у світовому правовому та політичному порядку. Наприклад, глобалізація економіки, якісні зміни в галузі інформаційних обмінів, взаємопроникнення культур серйозно зачіпають

основи національної держави, ведуть до розмивання її суверенітету [23, с. 87]. Тож виникає необхідність з'ясувати правильність цього твердження та ризики, які виникають для реалізації народного суверенітету за таких обставин.

В ідеалі глобалізація, як правильно зазначає Ю. Байдін, повинна не нав'язувати одну модель поведінки та державного устрою іншим, а створювати умови для рівноправного діалогу культур і цивілізацій із метою знаходження між ними оптимальної взаємодії. Принцип державного суверенітету в цьому контексті набуває абсолютно особливого значення, оскільки рівноправ'я вимагає активної участі держави в діалозі з міжнародними фінансовими та неурядовими організаціями, а також із наднаціональними структурами, що запроваджують власні стандарти поведінки [23, с. 187]. З цього погляду народний суверенітет є відправною точкою не лише для формування легітимної державної влади всередині країни, але й стає необхідним елементом у міждержавних відносинах, у яких народ представляє суверенна державна влада.

Цілком обґрунтованим є твердження, що за будь-яких обставин процеси, пов'язані з глобалізацією, відображаючи посилення взаємодії у сферах економіки, екології, освіти та інших, не повинні «стирати» національно-державні відмінності, нести в собі загрозу відмови від суверенітету, від постійного тісного зв'язку національного та міжнародного права [22, с. 90].

На думку О. Щербіної, незважаючи на глобалізацію, яка розмиває суверенітет, інтеграцію держав у світові економічні та політичні структури, що знижують масштаби зовнішнього суверенітету, деякі держави успішно реалізують принцип суверенітету на внутрішньому рівні в повному обсязі. Виходить, що держави, які утворюють світову систему, зберігають свою специфіку та являють собою різні зразки соціально-економічного та політичного розвитку. При цьому зберігається різниця у фактичних рівнях суверенітету [24, с. 2].

Вважаємо за необхідне підтримати думку М. Гаврильціва щодо того, що, незважаючи на думки про втрату значення та ослаблення суверенітету в епоху глобалізації, роль суверенітету держави залишається надзвичайно важливою. Значення ідеї сувере-

нітету, насамперед, для тих країн, державність яких усталилася нещодавно, зокрема й України, складно переоцінити. Звичайно, суверенітет не буває непорушною константою. Як і будь-яке суспільне явище, він зазнає істотних впливів глобалізаційного характеру. Але він не втрачає політико-правової цінності, а залишається важливим складником характеристики держави та державної влади [25].

Ба більше, заперечення ідеї державного суверенітету як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні ризикує обернутися нівелюванням народного суверенітету, а отже, може прямо призвести до порушення прав і свобод людини та громадянина. Державний суверенітет у співвідношенні з народним суверенітетом є однією з важливих ланок у системі гарантій прав людини, адже дає можливість окремому народу як брати участь в управлінні власною державою безпосередньо та через представників, так і бути почутим на міжнародній арені.

Звичайно, не можна відкидати також вплив процесів глобалізації на явища державного та народного суверенітету. Проте такий вплив стосується трансформації окремих форм реалізації цих видів суверенітету, а не самої їхньої суті, яка залишається незмінною протягом століть, оскільки безпосередньо пов'язана з існуванням права як основного регулятора суспільних відносин, і держави як особливої форми організації суспільства.

Висновки. Отже, сучасні дослідження свідчать, що реалізація народного суверенітету можлива лише за умов належного правового регулювання цього процесу з боку держави, а народний суверенітет у свою чергу є основою державного будівництва та легітимності влади. Це пояснюється власне природою державного суверенітету, який є необхідною властивістю держави, та такими його аспектами, як незалежність, верховенство, єдність і публічність державної влади. В умовах глобалізації народний суверенітет є відправною точкою не лише для формування легітимної державної влади всередині країни, але й стає необхідним елементом у міждержавних відносинах, у яких народ представляє суверенна державна влада. Отож заперечення ідеї державного суверенітету ризикує обернутися нівелюванням народного суверенітету, а отже, може прямо призвести до порушення прав і свобод людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції: монографія / За ред. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка. К.: Ред. журн. «Право України», 2012. 336 с.
2. Адамко М.І. Поняття та сутність державного суверенітету. Науковий вісник Чернівецького університету. 2012. Вип. 628. Правознавство. С. 74–79.
3. Процюк І.В. Поділ та єдність державної влади. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Х.: «Право», 2007. Вип. 14. С. 70–76.
4. Куян І.А. До питання про публічність і суверенність державної влади. Право України. 2009. № 11. С. 52–56.
5. Мазур Т.І. Державний суверенітет як політико-правове явище. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 52. С. 222–229.
6. Гапотій В.Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень». Харків, 2005. 18 с.
7. Скрипнюк О.В. Проблеми забезпечення державного суверенітету України на сучасному етапі (конституційно-правовий аспект). Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2. С. 18–26.
8. Ключковський Ю.Б. Суверенітет: держави, нації чи народу? Публічне право. 2013. № 3. С. 14–22.
9. Гамбург Л.С. Народний і національний суверенітет у федеративній державі: теоретичні проблеми в сучасному українському та російському державознавстві. Держава та регіони. Серія: «Право». 2013. № 2. С. 18–23.

10. Ковтун В.І. Щодо окремих питань народного суверенітету. Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах. VII Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (26–27 вересня 2014 р.). Харків, 2014. С. 86–87.
11. Тихомиров Ю.А. Правовой суверенитет: сферы и гарантии. Журнал российского права. 2013. № 3. С. 5–20.
12. Прієшкіна О.В. Народний суверенітет як головна засада конституційного ладу України: загальнотеоретичні аспекти. 2013. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/5273/170-181.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
13. Заяць Н.В. Суверенітет: трансформація змісту. Право України: юридичний журнал. 2008. № 2. С. 17–21.
14. Щербанюк О.В. Народный суверенитет как источник государственного суверенитета и основа государственной власти в Украине. *Legea și viața*. 2013. № 8. С. 281–284.
15. Куян І.А. Проблеми сутності і співвідношення державного, народного і національного суверенітету (конституційно-правовий аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 – «конституційне право; муніципальне право». Київ, 2014. 38 с.
16. Кухтик С.В. Трансформація держави під впливом глобалізації (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2015. 199 с.
17. Куян І.А. Народний суверенітет: проблеми визначення поняття і змісту. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 170–178.
18. Куян І.А. «Суверенітет» як базова категорія інститутів і принципів конституційного права України. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 384–388.
19. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади та право на громадянську непокору: конституційно-правовий аспект. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 28–35.
20. Смоляннюк В.Ф. Десуверенізація сучасних держав як наслідок глобалізації. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2014. № 1. С. 58–81.
21. Нігрєєва О.О. Суверенітет як обов'язок: нове розуміння концепту. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 409–413.
22. Кузьмін Э.Л. О государственном суверенитете в современном мире. *Журнал российского права*. 2006. № 3. С. 84–94.
23. Байдін Ю.В. Державний суверенітет і суверенні права: проблеми співвідношення. *Державне будівництво та місце самоврядування: зб. наук. пр. Х.: «Право»*, 2010. Вип. 20. С. 186–203.
24. Щербініна О. О. Взаємозв'язок суверенітету і якісних параметрів державності в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Одеса, 2011. 16 с.
25. Гаврильців М.Т., Лук'янова Г.Ю. Реалізація державного суверенітету та суверенних прав держави в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/04_2017/12.pdf.